

**LAJOSI, Krisztina – STYNEN, Andreas (eds.):
THE MATICA AND BEYOND. CULTURAL
ASSOCIATIONS AND NATIONALISM IN
EUROPE. Leiden – Boston: Brill, 2020. 367 s.**

Eva Palkovičová

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2021.68.1.6>

ORCID ID: 0000-0002-5389-6539

Publikácia *Matica a ďalšie. Kultúrne spolky a nacionalizmus v Európe*, vydaná v pres-títnom holandskom medzinárodnom akade-mickom vydavateľstve Brill v roku 2020 ako 21. zväzok edície Národná kultivácia kultúry, nadväzuje na workshop v Budapešti z roku 2011, na ktorom sa vedkyne a vedci z rôznych európskych krajín pokúsili komplexne zod-povedať otázky vzniku, fungovania a vplyvu vzdelávacích a osvetových spolkov, ktoré vznikali prevažne v priebehu 19. storočia a kto-ré v slovanskom svete dostali názov matica. Podľa úvodných slov editorov Krisztiny Lajo-si a Andreea Stynena, deväť rokov, ktoré de-lia workshop od vydania výslednej publikácie, pomohlo zladit' jednotlivé individuálne príspev-ky do koherentného celku.

Okrem úvodnej štúdie Joepa Leerssena formulujúcej spoločné východiská a výskumné otázky tohto projektu a záverečného zhrnutia Alexeia Millera tvorí knihu pätnásť príspevkov. Šesť z nich sa zameriava na danú problemati-ku na území habsburskej monarchie. Zsuzsa-na Varga skúma význam budínskej univerzitetnej tlačiarne pre rôzne národnoobrodenecké hnutia, ďalšie príspevky približujú jednotlivé národné matice: Matici českej sa venuje Mag-daléna Pokorná, slovenskej Benjamin Bossaert a Dagmar Kročanová, slovinskej Marijan Do-vič, dalmátskej/chorvátskej Daniel Baric a ha-

ličsko-rusínskej Iryna Orlevych. Príspevok Mí-loša Řezníka porovnáva dve regionálne matice, lužickosrbskú a sliezsku, ktoré sú síce situova-né za hranicami Rakúska, resp. Uhorska a Ra-kúsko-Uhorska, ale ich vznik bezprostredne súvisí so vznikom ostatných slovanských ma-tíc. Na tej istej vlne nacionalizmu 19. storočia sa nesú aj kultúrne a vzdelávacie aktivity ma-cedónskeho národa žijúceho na území Osman-skej ríše, ktoré vo svojom príspevku analyzuje Liljana Gushevska.

Zvyšných sedem kapitol dopĺňa tému slo-vanských matíc o širší európsky kontext: prí-spevky sa venujú vzdelávacím a kultúrnym spolkom a združeniam, ktoré vznikli v období osvietenstva alebo ako súčasť národnoobro-deneckých hnutí v Galícii (autori štúdie Xosé M. Núñez Seixas a Alfonso Iglesias Amorín), Ok-citánii (Philippe Martel), v holandských regió-noch (Jan Rock), vo Walese (Marion Löffler), v Írsku (Roisin Higgins) a v pobaltskom regióne (Jörg Hackmann). Posledná kapitola analyzuje charitatívne, kultúrne a vzdelávacie organizácie Tatárov v ruskej ríši na prelome 19. a 20. sto-ročia (Diliara M. Usmanova). Rozšírenie témy na celoeurópsky priestor pomáha na jednej strane lepšie vyniknúť univerzálnosti istých vzor-cov vo fungovaní inštitúcií tohto typu a dopĺňa tiež pohľad na vlnu národných obrození v „dl-hom“ 19. storočí. Na druhej strane sa pozornosť

čitateľa odvádza od špecifického rámca habsburskej monarchie, v ktorom sa dajú slovanské matice dobre porovnávať – sledovať vzťah medzi východiskovými podmienkami a príbehom „úspechu“ či „neúspechu“ nielen týchto inštitúcií, ale aj jednotlivých národných hnutí.

Matice vznikali na území habsburskej monarchie v dvoch vlnách (matice prvej generácie v dvadsiatych až štyridsiatych rokoch 19. storočia a matice druhej generácie od šesťdesiatych rokov 19. storočia). Nahrádzali pritom zväčša neexistujúce národnoreprezentatívne, vzdelávacie či vedecké inštitúcie slovanských národov, ktoré nepatrili k dominantnému štátotvornému národu, a vznikli práve z potreby obhajovať, propagovať a rozširovať myšlienku národnej identity v konkurenčnom prostredí inojazykovej majority. Činnosť, ktorú tieto spolky vyvíjali, sa pritom rôznila: bola reakciou na aktuálne potreby, ale aj na personálny, intelektuálny, finančný či materiálny potenciál členov danej matice a organizátorov národného života. Matičné aktivity boli v zásade nasmerované do dvoch prostredí. Na širokú verejnosť bola orientovaná vydateľská činnosť prinášajúca ľudovým vrstvám cenovo a intelektuálne prístupné vydania beletristickej, náboženskej a výchovno-vzdelávacej literatúry, národnej intelektuálnej elite boli adresované výzvy na humanitný aj prírodovedný vedecký výskum. Kým prvá z uvedených činností síce neprodukovala trvalé kultúrne hodnoty, no prispievala k zvýšeniu gramotnosti ľudu a jeho ovládaniu (nejakej verzie) spoločného národného jazyka, druhá zase poskytla bázu pre neskoršie národné akadémie alebo múzeá, no často bojovala s nezaujmom verejnosti.

Matice boli praktickou aplikáciou myšlienok Jána Kollára o slovanskej vzájomnosti, čo sa odráža aj na ich názve: srbské slovo „matica“ označuje včeliu kráľovnú a v znaku prvej Matice srbskej (1826) stojí úľ pod dvomi (slovanskými) lipami. Včielky lietajúce medzi lipami reprezentujú spoluprácu medzi slovanskými národmi prinášajúcu sladké výsledky. Metaforický potenciál matic je veľmi široký: neprehliadnuteľný je materský princíp včelej

kráľovnej a herderovská myšlienka miernosti, pracovitosti a užitočnosti slovanských národov reprezentovaná včielkami. Ako pripomína Marijan Dović, pre matice boli príznačné aj iné metaforické označenia, ktoré sa pričínili o ich vysoký status: klenotnica, základný kameň či rieka tečúca do slovanského veľtoku. Okolo matic sa tak utvárala akási aureola posvätnosti, ktorá dodnes komplikuje čisto racionálne zhodnocovanie prínosov a slabín matic v minulosti a súčasnosti.

Pre slovenských čitateľov je zaujímavé porovnávať Maticu slovenskú s ostatnými inštitúciami, ktorým sa v tejto knihe dostáva pozornosť. Autori slovackistického príspevku Benjamin Bossaert a Dagmar Kročanová chápu Maticu slovenskú ako vyústenie staršej tradície, ktorá má počiatky v osvieteneckých reformách Márie Terézie a Jozefa II. Prevažne katolícke Slovenské učené tovaríšstvo pod vedením Antona Bernoláka alebo (prevažne evanjelická) Učená spoločnosť banského okolia a Učená spoločnosť malohontská korešpondujú s osvietenekými spoločnosťami, ktoré vznikali v celej Európe a svoju činnosť opierali o racionalistické presvedčenie, že vzdelávanie sa, písanie a čítanie v materinskom jazyku sú nevyhnutným predpokladom na zvyšovanie životnej úrovne, spokojnosti a šťastia jednotlivca aj prosperity celého štátu a (napríklad v prípade holandského regiónu) aj pilierom uvedomelej a angažovanej občianskej spoločnosti.

Neskôr, so silnejúcou vlnou romantického nacionalizmu, sa spoločnosti viac vymedzujú voči iným, konkurenčným kultúram, čo prispieva ku kryštalizácii otázky národnej identity: česko-slovenská či slovanská orientácia bratislavských vzdelávacích centier postupne stráca na atraktivite a spolok Tatrin v štyridsiatych rokoch 19. storočia, ako aj Matica slovenská v šesťdesiatych rokoch sa upriamujú už len na slovenský národ.

Matica česká vzniká v roku 1831 ako protiváha nemeckých čitateľských spolkov (Leseverein), estónske spoločnosti v šesťdesiatych rokoch zase hľadajú svoje miesto medzi nemeckou a ruskou sférou vplyvu, macedónske zosku-

penia v osemdesiatych rokoch reagujú na pokusy srbských, bulharských, gréckych i tureckých susedov o absorbovanie macedónskeho etnika, haličskí Rusíni sa pokúšajú definovať svoju identitu v politickom rámci habsburskej ríše medzi Rusmi a Poliakmi. Matice potom slúžia ako inštitúcie demonštrujúce a uchováajúce túto vyhraňujúcu sa identitu prostredníctvom literárnej, ale aj materiálnej kultúry v podobe textov v národnom jazyku a etnografických, prírodovedných či archeologických zbierok.

Kľúčovým pre úspešnú činnosť nielen matíc a iných spolkov, ale aj pre dosahovanie cieľov národných hnutí sa ukazuje schopnosť definovať si spoločný cieľ akceptovaný zástancami jednotlivých náboženstiev, ako aj schopnosť dohodnúť sa na jednotnej forme národného jazyka. Kým slovenský prípad môžeme v tomto ohľade považovať za úspešný príklad dohody medzi evanjelikmi a katolíkmi, mnohé spolky (a aj národné hnutia) stroskotali práve na náboženských a jazykových rozdieloch: pre nemožnosť dohody vznikli dve lužickosrbské matice, pričom ani jednej sa nepodarilo zjednotiť a reprezentovať celé národné spoločenstvo. Jazyková nejednota sa podpísala aj na obmedzenom dosahu Matice haličsko-rusínskej alebo na malom vplyve okcitánskeho spolku Félibrige, ktorý bol v 19. storočí najmä intelektuálnym rozmarom nadšencov pre renesančnú trubadúrsku poéziu (hoci existuje dodnes).

Zaujímavé je tiež pozorovať súvislosť medzi podobou jednotlivých kultúrno-vzdelávacích inštitúcií a politickými aspiráciami národných hnutí. Hoci mali slovanské matice v habsburskej monarchii zakázané deklarováť vo svojich stanovách akúkoľvek politickú činnosť, v skutočnosti mala každá kultúrna akcia iniciovaná v mene nejakého slovanského národa politický význam: prejav odlišnosti, svojskosti, jedinečnosti jednotlivých národov platil v mnohonárodnej habsburskej ríši za odstredivý, nebezpečný, extrémistický prejav panslavizmu (čoho dôsledkom bolo aj zrušenie Matice slovenskej v roku 1875). Nakoniec, aj po rozpade monarchie sa ukázalo, koľko politickej energie sa môže skrývať v napohľad ne-

vinnom kultúrnom dianí. V prípade iných národných hnutí však táto energia nebola vždy taká veľká. Napríklad galicijské, okcitánske či waleské hnutie nezískalo širokú podporu verejnosti pre separatistické ambície svojich radikálnejších frakcií. Holandské spoločnosti zase veľmi dobre fungovali za podpory monarchu, nakoľko vzdelávanie širokých vrstiev obyvateľstva v materinskom jazyku nebolo považované za prostriedok rozbijania (hoci viacnárodného a viacjazyčného) štátu, ale za predpoklad jeho úspechu.

Zdá sa, že rozhodujúcim činiteľom pri formulovaní politických cieľov bola miera frustrácie, diskriminácie a sociálnej nespravodlivosti, ktorú jednotlivé etniká pocítovali zo strany vládnej moci. Možnosť definovať nepriateľa spoločného všetkým sociálnym, náboženským aj jazykovým skupinám bola pre národné hnutie veľmi silným putom a mobilizačným prvkom. Ako opačný príklad môže veľmi dobre slúžiť okcitánsky spolok Félibrige na juhu Francúzska: sedliaci rozprávajúci okcitánskym dialektom nepocítovali zo strany francúzskeho štátu zvláštnu národnostnú diskrimináciu, stredná trieda ašpirovala na posty v štátnej správe, intelektuáli mali ambíciu získať ocenenie francúzskych akademických inštitúcií a šľachta bola k monarchii lojálna, preto sa myšlienky na oddelenie južnej časti Francúzska či vytvorenie nejakej formy autonómie pomerne rýchlo rozplynuli.

Jednotlivé príspevky ponúkajú náhľad do zložitých mechanizmov, ktoré nielenže riadili fungovanie kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií v 19. storočí a na začiatku 20. storočia, ale ovplyvňovali aj vývin a činnosť národných hnutí. Do týchto procesov vstupujú mnohé premenné: postavenie cirkví, sociálna štruktúra spoločnosti, úroveň vzdelania a ekonomická situácia, kultúrne a politické dejiny jednotlivých národov, vzťah šľachty či vlády k danému národu, existencia alebo neexistencia spoločného jazyka v jeho hovorenej i písomnej podobe.

Pri čítaní sa tiež neustále vynára otázka dnešného významu vzdelávacích, kultúrnych a vedeckých inštitúcií tohto typu. Práve slovan-

80 ské matice v situácii, keď sa so vznikom národných štátov naplnil ich pôvodný zmysel, len sťažka nachádzajú novú, dobe adekvátnu a originálnu náplň, ktorá by nebola zastupiteľná (a zastúpená) komerčnými vydavateľstvami, štátnym či súkromným školstvom, múzeami alebo akademickými inštitúciami. Ako konštatuje M. Dović, matice sa dnes

uchylujú k autoreferenčnosti, čiže ich najdôležitejším výskumným objektom sa stávajú ony same, a usilujú sa potvrdiť svoju posvätnosť a nedotknuteľnosť. Predkladaná publikácia nám však môže pomôcť spoznať matice v ich pôvodnom kontexte 19. storočia, a tak zodpovednejšie, bez zbytočných emócií posúdiť ich miesto v dnešnom svete.

Mgr. Eva Palkovičová
Ústav slovenskej literatúry SAV
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: Eva.Palkovicova@savba.sk